

УДК 330.16 : 634.5

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЛІСОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

CONCEPTUAL APPROACHES TO FORMATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ECOLOGIZATION FOREST COMPLEX OF REGION

Павло НИКИТЮК,
кандидат сільськогосподарських наук,
Державне агентство лісових ресурсів
України, Київ

Pavlo NYKYTYUK,
Candidate of Agricultural Sciences,
State Forest Resources Agency of
Ukraine, Kyiv

Людмила САХАРНАЦЬКА,
Ужгородський національний
університет, Ужгород

Ludmyla SAKHARNATSKA,
Uzhhorod national university, Uzhhorod

Обґрунтовано підходи до формування організаційно-економічного механізму екологізації регіонального лісового комплексу. Проаналізовано стратегії управління його розвитком. Розглянуто три основні елементи, які тісно взаємодіють між собою: економічний, соціальний та екологічний. Запропоновано пріоритетні концептуальні заходи щодо розвитку лісового комплексу регіону, зокрема для забезпечення його збалансованості – раціональне використання сировини і нові підходи до процесу перероблення деревини.

Ключові слова: лісовий комплекс, організаційно-економічний механізм, екологізація, регіональна політика, лісові ресурси, лісопромисловий комплекс.

Approaches to formation of organizational and economic mechanism of ecologization regional forest complex are substantiated. Strategy of governance of its development is analyzed. Three basic elements that closely interact with each other: economic, social and environmental are considered. The priority conceptual measures to develop of forest sector in the region, in particular to provide its balance – rational use of materials and new approaches to the process of processing wood are proposed.

Key words: forest complex, organizational and economic mechanism, ecologization, regional policy, forest resources, forest industry complex.

Постановка проблеми. Регіональна лісова політика повинна спрямовуватися одночасно на вирішення проблеми забезпечення найбільш повного використання потенціалу лісопромислового комплексу регіону та максимально можливого відновлення лісового фонду. Однак практика свідчить, що регіональні бюджети не мають коштів для того, щоб кардинально змінити

економічну й екологічну ситуацію в лісовому секторі. Обмеженість наявних ресурсів, особливо інвестицій, зношеність основних засобів, нестача кваліфікованих кадрів унеможливають здійснення значних структурних змін одночасно в усіх напрямках. Вибірковість дасть змогу з використанням одних і тих же ресурсів досягти максимального результату в мінімальні терміни. Отже, одним із напрямів удосконалення структурної політики в лісопромисловому комплексі є визначення пріоритетів розвитку окремих структурних елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження еколого-економічних проблем лісокористування і сталого розвитку лісового господарства знайшли своє відображення в наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: І. Антоненко, А. Бобка, Р. Бабича, Т. Данько, Я. Дьяченка, Я. Ковалюк, І. Лицур, Ю. Стадницького, М. Шершуна та ін. Проблематика управління регіональним розвитком економіки, зокрема її лісового сектору, досить широко висвітлена в наукових публікаціях В. Гоблика, В. Кравціва, В. Мікловди, О. Мілашовської, М. Пітюлича, В. Пили, В. Проскури, М. Ступеня, О. Фурдичка та ін. В їх дослідженнях вирішуються, крім іншого, організаційно-економічні проблеми екологізації лісогосподарського виробництва. Незважаючи на значний внесок названих учених у вирішення проблем, окремі питання екологізації лісового комплексу з урахування регіональних особливостей залишаються неврегульованими.

Виклад основного матеріалу. Головною метою створення та впровадження системи управління відходами в лісогосподарській сфері є збалансований розвиток еколого-економічних інтересів користувачів лісового комплексу за рахунок здійснення екологізаційних процесів на виробництві. Із позицій системи управління відходами їх доречно розділити на кілька етапів: організаційно-адміністративний, консультативно-аналітичний, прийняття управлінських рішень щодо технологічних упроваджень, систематизація накопиченого досвіду.

Для забезпечення збалансованого розвитку лісового комплексу регіону потрібне раціональне використання сировини й нові підходи до процесу переробки деревини. Покращення виробництва і збільшення обсягів споживання лісопродукції, поступове зменшення кількості відходів сировини, формування сучасних безвідходних технологій неможливі без комплексного підходу, який включатиме весь ланцюг перетворень. Сьогодні ж ми спостерігаємо, що значна частка відходів лісового комплексу не утилізується відповідним чином, а накопичуючись, формує великі площі несанкціонованих звалищ, які стримують сталий розвиток лісових територій. Утилізація деревних відходів наразі є найперспективнішим способом підвищення ефективності лісових підприємств.

Показники використання лісових ресурсів у лісозаготівельних регіонах України сформували аналітичне підґрунтя для розроблення стратегії управління розвитком лісового комплексу регіонів. Залежно від комбінації критеріїв збалансованості, для кожного регіону обирають відповідну управлінську стратегію і визначають ключові напрями її реалізації (табл.).

У лісозаготівельних регіонах із високим рівнем збалансованості слід упроваджувати стратегію збереження, що передбачає тривалу пролонгацію існуючих тенденцій у сфері лісокористування, консерватизм щодо оцінок зростання еколого-економічних показників. Стратегію стабілізації варто реалізувати в регіонах із задовільним рівнем збалансованості лісокористування, діапазон якого свідчить про необхідність надання переваги збереженню екологічної корисності лісів, тобто відмову від вирубки лісів за наявності якісних альтернатив деревним ресурсам і високого рівня наукоємних технологій.

Таблиця

Характеристика стратегій управління розвитком лісового комплексу регіонів

Рівень збалансованості лісокористування	Стратегія	Область	Першочергові стратегічні напрями*
Високий [0,81–1,0]	Збереження	Житомирська	A2
Задовільний [0,61–0,8]	Стабілізації	Київська	A2, A3
		Закарпатська	A1
		Рівненська	A2, A3
Низький [нижчий ніж 0,6]	Адаптації	Івано-Франківська	A1, A3
		Львівська	A1, A2
		Волинська	A1, A2

* A1 – підвищення економічної корисності лісових ресурсів; A2 – екологізація лісогосподарської діяльності; A3 – соціально-економічний розвиток лісового комплексу регіону.

Для регіонів з низьким рівнем збалансованості лісокористування слід запропонувати стратегію адаптації, що передбачає реалізацію заходів щодо підвищення показників еколого-економічної ефективності. Такий підхід дасть можливість зберегти природні територіальні комплекси і стимулювати лісокористувачів до збільшення обсягів первинної переробки деревини та інтенсивності освоєння шляхом застосування інноваційних технологій.

Досліджуючи регіональну лісову політику, важливо зважати на її загальну характеристику і ключові елементи [1, 2, 3], а саме: вона має визначати основний практичний напрям роботи; зміст політики повинен бути прозорим і узгоджений двома чинними сторонами цього процесу (суб'єктами), які втілюють її, і тими, по відношенню до кого вона втілюється; політика часом спричиняє небажаний ефект для лісогосподарської діяльності та соціуму загалом; її втіленню має передувати аналіз для нівелювання можливих негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, виникнення яких імовірно у результаті її здійснення, що потребує додаткових фінансових витрат (здебільшого для збору інформації, виконання досліджень, моніторингу тощо); вона має бути різносторонньою, тобто передбачати ймовірність настання тих чи інших подій і проблем, а також економічні, екологічні та інші ризики; бездіяльність у галузі лісової політики слід визначати її частиною; втілення

політики зумовлене прийняттям відповідальних рішень у несприятливій ситуації.

Якщо взяти як приклад міжнародний досвід у лісовій політиці, можна визначити наступні види аналізу:

- історичний (минулих подій та нормативно-правової бази для хронології розвитку лісової політики), однією із ключових складових якого є дослідження окремих подій застосування лісової політики, що дає можливість дослідити виникнення, розвиток та вирішення проблем використання лісових ресурсів [4, с. 246];

- інституційний (спрямований на оцінку інституцій та організацій, що формують і проводять лісову політику) – дослідження організаційних структур, передачі обов'язків та функцій створює можливість розподілити владні функції поміж різними установами, визначити способи прийняття і здійснення цих рішень. За допомогою такого методу також вивчаються окремі закони та програми, що є результатами діяльності окремих установ. Одним із видів інституціонального підходу є порівняльний до оцінки лісової політики, що полягає в зіставленні лісових організацій та умов окремих держав для розробки рекомендацій з поліпшення інституцій регіональних організаційних структур [5, с. 18];

- інформаційно-аналітичний (розглядає процес становлення політики в лісоресурсній сфері, використовуючи імітацію процесів прийняття управлінських рішень) – застосовується з метою оцінки та вирішення питань, що виникають у процесі використання лісових ресурсів і оцінювання ефективності лісової політики [6, с. 520].

Важко створити та чітко формалізувати тісні взаємозв'язки між політикою, яка реалізується на різних рівнях і галузях. Це спричинено невідповідністю різнорівневих стратегічних планів, які часто мають неоднакові, а інколи й протилежні цілі. Слід додати також, що така політика може в окремих випадках поширюватися на кілька різних географічних районів та реалізовуватися без належної координації. Усі ці фактори призводять до формування непередбачуваних та випадкових ринкових результатів. Аналіз у такому випадку значно ускладнюється, що негативно впливає на ефективність управління лісовим сектором. Проте необхідно неодмінно враховувати й детально вивчати зазначені особливості, котрі можуть стати як головною проблемою, так і рушієм розвитку лісового комплексу.

Одночасно з цим показники динаміки розвитку лісового комплексу в Україні свідчать про певну невідповідність цих відносин вимогам, які висуває ринкова економіка, оскільки багато питань сталого управління лісовим комплексом залишилися поза увагою. Більшість учених стверджують, що прийняття спеціального нормативного концептуально-правового документа «Національна лісова політика України», що матиме загальнодержавне значення, необхідного для обґрунтування нової моделі лісового комплексу, яка б об'єднувала економічні, соціальні й екологічні цілі діяльності [7, 8, 9], дасть змогу узгодити принципи та напрями функціонування лісового комплексу з

вимогами концепції сталого розвитку. Серед екологічних аспектів реалізації нової лісової політики слід виділити [7, с. 247–249]:

- екологізацію процесів ведення лісового господарства: загальне зменшення обсягів суцільних рубок, створення умов для широкого застосування природозахисних технологій, підтримка природного поновлення, поступове впровадження ландшафтного принципу використання лісових ресурсів, повна заміна застарілих хімічних методів лісозахисту біологічними;

- упровадження та вдосконалення системи екологічного моніторингу і сертифікації лісоєкосистем: приведення системи нормативів у лісовому комплексі у відповідність до міжнародних стандартів, розробка власних схем упровадження (лісової сертифікації – одного з напрямів, що сприяє забезпеченню продуктивності й стійкості деревостанів, підвищенню біологічного різноманіття в лісах, мінімізації негативного впливу лісгосподарського виробництва на навколишнє природне середовище, зростанню експортного потенціалу лісової галузі, подоланню технічних бар'єрів у міжнародній торгівлі);

- збільшення обсягів здійснення захисту процесу лісорозведення, що дасть змогу сформувати стійкі лісові комплекси: юридичний захист земель від природних чинників ерозії, охорона ґрунтів на національному рівні;

- упровадження на всіх рівнях механізмів збереження біорізноманіття, удосконалення системи розвитку заказників, урочищ, лісових генетичних резерватів та інших малих охоронних територій (розроблення інструментів забезпечення розвитку природних лісів, які найменше схильні до втручання людини, сприяють збереженню генотипів – генетичних конституцій організмів, підтримки складу природних деревних порід, охорони життєво важливих місць проживання зникаючих видів тварин);

- діяльність України згідно з підписаними міжнародними угодами (організація і здійснення досліджень управління системами лісгосподарювання з переорієнтацією його з ресурсного на біосферний напрям найповнішої адаптації до кліматичних змін).

Кабінет Міністрів України повинен регулювати і контролювати процес упровадження природоохоронної політики та її узгодження зі стратегією розвитку лісових комплексів. Проте сьогодні інтереси різних господарюючих суб'єктів у ресурсній сфері значно загострюються, що призводить до тривалих конфліктів політико-фінансових груп з приводу перерозподілу природних ресурсів. Це стримує розвиток лісових комплексів та уповільнює темпи розроблення головних нормативів лісової галузі.

Регіональна лісова політика повинна впроваджуватись на основі вже існуючих подібних документів за кордоном, у країнах зі значно розвинутішим лісовим комплексом, де за організацію розробки лісової політики повністю відповідає держава. Сьогодні більшість лісопромислових країн світу досить успішно впроваджує національні лісові політики (США, Канада, Швеція, Німеччина, Фінляндія й ін.). Їх головне завдання полягає у поступовому підвищенні показників ефективності функціонування як усього лісового

комплексу, так і окремих його структурних одиниць, а також рівня зайнятості, збереження навколишнього природного середовища та біорізноманіття [4].

Збільшення показників діяльності господарюючих суб'єктів лісового комплексу залежить від обсягів виробництва готової продукції, що характеризується високим значенням доданої вартості, а саме готової продукції кінцевого споживання – меблів, дошок та інших матеріалів з деревини, дерев'яних будинків, картонно-паперових виробів (картонна тара та різні види упаковок). Держава, що є власником лісових ресурсів, повинна неодмінно забезпечити ефективний та прозорий контроль за охороною, раціональним використанням та повноцінним відновленням ресурсів лісового комплексу, використовуючи дієві економічні ринкові механізми.

До складу механізму впровадження регіональної лісової політики мають входити наступні елементи: ефективна взаємодія відповідних структур виконавчої влади щодо визначення та впровадження пріоритетних напрямів розвитку; формування правового забезпечення у вигляді законодавчих актів, рішень Уряду України й інших державних органів управління; постійний контроль за впровадженням регіональної лісової політики.

Економічна складова характеризує баланс економічних інтересів між головними сторонами відносин з питань користування лісовими ресурсами: державою – як головним власником цих ресурсів, лісокористувачами та управлінськими структурами лісових справ усіх ланок, формування економічної безпеки, технічної, технологічної й ресурсної автономності держави.

Соціальний аспект включає високий рівень життєзабезпечення мешканців країни, збільшення зайнятості робітників лісогосподарського комплексу та задоволення їхніх соціальних гарантій.

Екологічний аспект передбачає збереження та покращення екологічного стану навколишнього природного середовища, створення таких умов для життя, за яких зберігається біологічне різноманіття лісових і суміжних екосистем, використання технологій з практично нульовими відходами й економічно чистих виробництв.

Основними завданнями розвитку лісового комплексу регіону є покращення системи лісопромислового виробництва, розвиток поглибленої хімічної й хіміко-механічної переробки всієї заготовленої біомаси, які дадуть можливість суттєво покращити ситуацію з лісовими ресурсами та імпортозаміщенням. Зважаючи на різке падіння об'ємів виробництва лісопаперової продукції у випадку високого споживчого попиту на товари з деревини, найбільш вагомую проблемою є стимулювання виробництва соціально значущих товарів.

Упровадження перспективних шляхів розвитку конкурентоспроможних підприємств має забезпечити національне, багаточільове використання лісових ресурсів України, удосконалення управління лісами й підвищення ефективності заходів у лісовому господарстві. Зважаючи на зазначене, пропонуємо такі пріоритетні концептуальні заходи щодо модернізації:

- завершення реформи органів державної влади в галузі управління лісовими ресурсами та контролю їх охорони й відтворення, підвищення рівня

фінансового забезпечення, причому більшою мірою – функцій контролю та нагляду за порушеннями і незаконною вирубкою лісів;

- удосконалення методів збирання, обліку, оброблення й надання інформації про стан лісового фонду;
- інтенсивний розвиток лісгосподарського комплексу (збільшення обсягів, підвищення якості рубок і лісовідновлювальних робіт);
- активізація розроблення національної системи сертифікації лісів і стимулів використання міжнародних систем;
- перехід від фіскального підходу щодо регулювання лісокористування до рентного;
- утворення цільових господарств, які забезпечують інтенсивне раціональне лісорозведення з метою стабільного постачання лісової сировини великих целюлозно-паперових комбінатів і лісопромислових корпорацій.

Найбільш ефективним методом упровадження державних гарантій у досліджуваній сфері, на наше переконання, є відновлення автономного державного органу виконавчої влади з питань розвитку лісового комплексу України, а також централізованої державної системи управління доходами від лісового господарства. Цей виконавчий орган має ввести в дію національну лісову політику – тільки тоді держава матиме можливість отримання об'єктивної ціни такого національного багатства, як лісові фонди і продукти їх переробки. Необхідно збільшити обсяг вітчизняних лісових ресурсів замість їх продажу за необґрунтованою ціною.

Зменшення площ лісового покриву на території України пов'язане передусім із незаконною заготівлею, що сформувалася після розпаду СРСР, практичним знищенням старої моделі лісгосподарської сфери і слабким контролем з боку держави [10]. Для аналізу обсягу незаконної деревини здебільшого застосовують балансовий метод, який заснований на порівнянні обсягу господарської деревини регіону (з урахуванням ввезення) та обсягом її споживання (у тому числі вивезення).

Всесвітній фонд дикої природи акцентує увагу на двох головних видах негативного впливу, що створюють умови для тіньової вирубки деревини на території нашої країни: регрес цінних лісових фондів та несприятливі наслідки для національної економіки, тому що незаконна вирубка не передбачає сплату податків та інших виплат [11, с. 127]. Саме це призводить до низької ефективності управління лісами та унеможливорює отримання додаткових економічних переваг місцевими мешканцями.

Висновки. Одним з основних напрямів збалансованого використання лісових ресурсів слід вважати системний підхід до експлуатації лісових ресурсів, що передбачає:

- зростання обсягів зимових заготівель лісів з метою захисту рослинності та ґрунтового покриву;
- збільшення кількості окремої вирубки і рубок догляду від загального обсягу рубок;
- підтримання ділових зв'язків із лісгосподарськими науково-дослідними інститутами, введення промислових технологій з розробками

останніх, залучення науковців до обліку процесів, пов'язаних з відновленням лісів на орендованих угіддях;

- відповідність вимогам органів управління лісового господарства в контексті впровадження конкретних заходів щодо відновлення лісових ресурсів, охорона та контроль за найвразливішими екосистемами;
- догляд за мережею лісгосподарських доріг, а також створення нових;
- запобігання лісовим пожежам та вдосконалення методів боротьби з ними, надання мешканцям у використанні лісових площ через контроль за дотриманням правил поведінки на них;
- поширення серед населення екологічних та економічних основ діяльності лісопромислової галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дребот О.І. Інституціоналізація лісового сектору економіки в контексті сталого розвитку України : [монографія] / О.І. Дребот. – К. : ДІА, 2012. – 337 с.
2. Лицур І.М. Еколого-економічні проблеми просторової організації лісового комплексу України : [монографія] / І.М. Лицур. – К. : РВПС України НАН України, 2010. – 320 с.
3. Мельник С.О. Реформування системи прав власності як передумова ефективного управління лісокористуванням в Україні / С.О. Мельник, О.Ю. Галкін // Вісник СумДУ. – 2006. – №7 (91). – С. 99–104.
4. Соловій І.П. Політика сталого розвитку лісового сектору на засадах екологічної трансформації економіки / І.П. Соловій // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість: міжвідом. наук.-техн. зб. – Л. : РВВ НЛТУ України, 2012. – Вип. 37–1. – С. 245–250.
5. Данько Т.І. Реалізація положень концепції сталого розвитку через призму проведення комплексної лісової політики держави / М.В. Римар, Т.І. Данько // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : зб. наук.-приклад. праць. – Л. : НУ «Львівська політехніка», 2011. – № 714. – С. 517–522. – (Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку»).
6. Дребот О.І. Збалансований розвиток лісового сектору економіки в контексті європейської інтеграції України : [монографія] / О.І. Дребот, М.Х. Шершун, О.І. Шкуратов. – К. : Аграрна наука, 2014. – 317 с.
7. Лебединский Ю.П. Экологизация производства / Ю.П. Лебединский. – К. : Урожай, 1990. – 167 с.
8. Мельник Л.Г. Екологізація економіки як передумова досягнення сталого розвитку / Л.Г. Мельник, О.І. Мельник, І.М. Бурлакова // Економіка та менеджмент: перспективи розвитку : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., Суми, 18–20 трав. 2011 р. Т.2 / за заг. ред. О.В. Прокопенко, М.Ю. Троян. – Суми : СумДУ, 2011. – С. 139–141.
9. Мішенін Є.В. Концептуально-методологічні основи розвитку підприємництва у лісовому господарстві на еколого-економічних засадах / Є.В. Мішенін, Г.А. Мішеніна, І.Є. Ярова // Україна: Схід–Захід – проблеми сталого розвитку: наук. вісн. НЛТУ України. – Л. : РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.19. – С. 182–196.

10. Шкуратов О.І. Оцінка конкурентного потенціалу лісогосподарських підприємств / О.І. Шкуратов // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – Л. : РВВ НЛТУ України, 2013. – Вип. 23.03. – С. 309–314.

11. Лавров В.В. Проблеми та напрями розвитку лісового господарства України у міжнародному та національному контекстах / В.В. Лавров // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К., 2007. – Вип. 113. – С. 125–134.

REFERENS

1. Drebot O.I. Instytutsionalizatsiia lisovoho sektoru ekonomiky v konteksti staloho rozvytku Ukrainy : [monohrafiia] / O.I. Drebot. – K. : DIA, 2012. – 337 p.

2. Lytsur I.M. Ekoloho-ekonomichni problemy prostorovoi orhanizatsii lisovoho kompleksu Ukrainy : [monohrafiia] / I.M. Lytsur. – K. : RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. – 320 p.

3. Mel'nyk S.O. Reformuvannia systemy prav vlasnosti iak peredumova efektyvnoho upravlinnia lisokorystuvanniam v Ukraini / S.O. Mel'nyk, O.Yu. Halkin // Visnyk SumDU. – 2006. – №7 (91). – P. 99–104.

4. Solovij I.P. Polityka staloho rozvytku lisovoho sektoru na zasadakh ekolohichnoi transformatsii ekonomiky / I.P. Solovij // Lisove hospodarstvo, lisova, paperova i derevoobrobna promyslovist': mizhvidom. nauk.-tekhn. zb. – L. : RVV NLTU Ukrainy, 2012. – Vyp. 37–1. – P. 245–250.

5. Dan'ko T. I. Realizatsiia polozhen' kontseptsii staloho rozvytku cherez pryzmu provedennia kompleksnoi lisovoi polityky derzhavy / Rymar M. V., Dan'ko T. I. // Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika» : zb. nauk.-pryklad. prats'. – L. : NU «L'vivs'ka politekhnika», 2011. – № 714. – P. 517–522. – (Seriia «Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku»).

6. Drebot O.I. Zbalansovanyj rozvytok lisovoho sektoru ekonomiky v konteksti ievropejs'koi intehratsii Ukrainy : [monohrafiia] / O.I. Drebot, M.Kh. Shershun, O.I. Shkuratov. – K. : Ahrarna nauka, 2014. – 317 p.

7. Lebedynskij Yu.P. Ekolohyzatsiia proyzvodstva / Yu.P. Lebedynskij. – K. : Urozhaj, 1990. – 167 p.

8. Mel'nyk L.H. Ekolohizatsiia ekonomiky iak peredumova dosiahnennia staloho rozvytku / L.H. Mel'nyk, O.I. Mel'nyk, I.M. Burlakova // Ekonomika ta menedzhment: perspektyvy rozvytku: materialy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Sumy, 18–20 trav. 2011 r. T.2 / za zah. red. O.V. Prokopenko, M.Yu. Troian. – Sumy : SumDU, 2011. – P. 139–141.

9. Mishenin Ye.V. Kontseptual'no-metodolohichni osnovy rozvytku pidpriemnytstva u lisovomu hospodarstvi na ekoloho-ekonomichnykh zasadakh / Ye.V. Mishenin, H.A. Mishenina, I.Ye. Yarova // Ukraina: Skhid–Zakhid – problemy staloho rozvytku : nauk. visn. NLTU Ukrainy. – L. : RVV NLTU Ukrainy, 2011. – Vyp. 21.19. – P. 182–196.

10. Shkuratov O.I. Otsinka konkurentnoho potentsialu lisohospodars'kykh pidpriemstv / O.I. Shkuratov // Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy: zb. nauk.-tekhn. prats'. – L. : RVV NLTU Ukrainy, 2013. – Vyp. 23.03. – P. 309–314.

11. Lavrov V.V. Problemy ta napriamy rozvytku lisovoho hospodarstva Ukrainy u mizhnarodnomu ta natsional'nomu kontekstakh / V.V. Lavrov // Naukovyj visnyk Natsional'noho ahrarnoho universytetu. – K., 2007. – Vyp. 113. – P. 125–134.